
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2022.04.069>

УДК: 334.72:[316.422:001.9

JEL: A13, M14, M20, I28

Ольга Міночкіна

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В ЕКОНОМІЦІ ЗНАНЬ

Дослідження інститутів підприємництва та власності в контексті сучасних трансформацій соціально-економічних систем у парадигмі сучасної економічної теорії є актуальними напрямками розвитку науки. Йдеться про зміну основи, реструктурування й створення нових форм розвитку. Інституціональне підприємництво стає інструментом формування суспільства знань, економіка якого залежить від знань його громадян, а успіх цього суспільства залежить від інновацій та творчості громадян. Метою роботи є визначення особливостей та умов розвитку інституціонального підприємництва у взаємозв'язку із існуючими теоретичними концепціями сучасного розвитку економіки та суспільства, які здійснили свій внесок у формування нової теорії економіки, заснованої на знаннях, і розкривають її різні аспекти. Йдеться про появу "інституціонального підприємця" з відповідним типом менталітету та економічної поведінки, що відповідають новому типу суспільних відносин, які потребують сучасних теоретичних досліджень міждисциплінарного характеру з використанням арсеналу методів інституціональної політекономії. Розроблена концепція управління системою власності як спільно-роздільною ресурсною системою (СВ-СРПС), що є інституціональною основою і детермінує функціонування сучасних господарських систем на всіх рівнях. СВ-СРПС створює об'єктивні умови сумісно-розділеної діяльності. Інституціональні механізми цієї системи забезпечують свободу реалізації суб'єктами господарювання власних інтересів, а також необхідні обмеження на користь усіх. Розвиток інноваційного виробництва, формування суспільних зв'язків, всебічний розвиток людини і її самовідтворення стають реальними. Концепція має консолідувальний потенціал. Інституціональне підприємництво пов'язано з інноваційним виробленням правил та інших елементів інституціональних механізмів, що функціонують на засадах інтелектуалізації й гуманізації всього спектру суспільних відносин, у т. ч. економічних, виконуючи таким чином роль інструментального механізму в системі драйверів економіки знань. У процесі інституціонального підприємництва запускаються взаємозумовлені процеси соціальної консолідації і зміцнення держави; створюється нова система соціального порядку, що регулює поведінку основних соціальних суб'єктів у контексті реалізації стратегічних цілей держави; налагоджується співпраця між наукою, державою, громадою і світовою спільнотою.

Ключові слова: суспільство знань, економіка, що ґрунтується на знаннях, інститут, система власності як спільно-роздільна ресурсна система, інституціона-

Міночкіна Ольга Миколаївна (minochkinao@ukr.net), д-р екон. наук, доц., професор кафедри економіки та бізнес-технологій Національного авіаційного університету. <https://orcid.org/0000-0002-8513-4360>

Цитування: Міночкіна О. М. Інституціональне підприємництво в економіці знань. *Економічна теорія*. 2022. № 4. С. 69–83. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2022.04.069>

© О. Міночкіна, 2022

ISSN 1811-3141. *Економічна теорія*. 2022. № 4: 69–83

льне підприємництво, інституціональний механізм, інновації, трансформація, самовідтворення.

INSTITUTIONAL ENTREPRENEURSHIP I N THE KNOWLEDGE BASED ECONOMY

Olha Minochkina (minochkinao@ukr.net), Doctor of Economic Sciences, Professor Department of Economics and Business Technologies National Aviation University. <https://orcid.org/0000-0002-8513-4360>

The research on entrepreneurship and property institutions in the context of modern transformations of socio-economic systems in the paradigm of modern economic theory are relevant areas of scientific development. It is about changing the basis, and restructuring and creating new forms of development. Institutional entrepreneurship becomes a tool for the formation of a knowledge based society, whose economy depends on the knowledge of its citizens, being the success of such a society depending on innovation and creativity of its citizens. The purpose of the present article is to determine the features and conditions of the development of institutional entrepreneurship in the context of the existing theoretical concepts of the modern development of economy and society, which contribute to the development of the new theory of knowledge based economy and reveal its various aspects. This is about the emergence of an "institutional entrepreneur" with a special type of mentality and economic behavior, corresponding to the new type of social relations, which require modern theoretical research of an interdisciplinary nature using the whole arsenal of methods of institutional political economy. The concept has been developed of management of the property system as a joint-separated resource system, which serves as the institutional basis and determines the functioning of modern economic systems at all levels. That system creates objective conditions for joint-separated activities. The institutional mechanisms of this system ensure the freedom for business entities to realize their own interests, as well as various necessary restrictions serving for common benefit. The development of innovative production, the establishment of social ties, and the comprehensive development of man and his self-reproduction all become real. Such a concept has a consolidating potential. Institutional entrepreneurship is associated with the innovative development of rules and other elements of institutional mechanisms functioning based on intellectualization and humanization of the entire spectrum of social relations, including economic relations. In so doing they perform the role of an instrumental mechanism in the system of drivers in a knowledge based economy. In the process of institutional entrepreneurship, the interdependent processes of social consolidation and strengthening of the state are launched; a new system of social order is created, which regulates the behavior of the main social entities in the context of strategic goals of the state; and the cooperation is established between science, state, national community and world community.

Key words: knowledge based society, knowledge based economy, institution, property system as a shared-separated resource system, institutional entrepreneurship, institutional mechanism, innovation, transformation, self-reproduction.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в економіці в ході інформаційно-технологічної революції кінця XX – початку XXI ст., розкривають нову роль і місце інтелекту людини в суспільстві. Знання визнаються рушійною силою соціального, культурного та економічного зростання. Ідея сучасного суспільства знань ґрунтується на значному збільшенні створення даних та поширенні інформації в результаті інновацій інформаційних технологій. Створення, поширення та використання знань у суспільстві знань відіграють важливу роль у створенні національного багатства і є важливим економічним, культурним, політичним та соціальним видом діяльності. У суспільстві знань, відповідно до визнаних світовою наукою його

характеристик, відкриваються можливості масового виробництва та масового використання всіх видів знань у суспільстві загалом, забезпечуються умови для культурної різноманітності, свободи вираження і людського розвитку без обмежень: "Суспільство знань – це суспільство, економіка якого залежить від знань його громадян, а успіх цього суспільства залежить від інновацій та творчості громадян"¹.

Концепція економіки знань стала в останні десятиріччя важливим теоретико-методологічним та науково-практичним підґрунтям політики соціально-економічного розвитку високорозвинених країн. Значних показників зростання національних багатств у цих країнах досягнуто за рахунок системного впливу нових технологій та інновацій, конкурентні переваги базуються на продуктивнішому використанні ресурсів на основі постійних інновацій. Дослідження механізму активізації і посилення ролі знань, облаштування умов динамічного переходу до економіки знань є ключовим завданням сучасної економічної науки і практики.

Фундаментальні ідеї щодо розвитку економіки знань і її складових викладені в працях класиків і видатних дослідників, зокрема Г. Беккера, Дж. Гелбрейта, П. Друкера К. Гріффіна, Я. Корнаї, Р. Кроуфорда, Ф. Махлупа, У. Петті, Д. Рісмана, Т. Сакаїя, А. Сміта, Р. Солоу, Дж. Стігліца, Т. Стюарта, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями, У. Хадсона, Д. Шнайдера, Т. Шульца та інших.

На проблемі становлення економіки знань, питаннях перспектив інноваційної економіки української держави сконцентрована увага вітчизняних учених, серед них В. Александрова, Ю. Бажал, О. Білорус, В. Білоцерківець, Д. Богиня, З. Варналій, А. Гальчинський, В. Геєць (2004. С. 6), В. Гриньов, М. Данько, В. Дем'яненко, В. Іванова, А. Маслов, Л. Мельник, С. Мочерний, М. Новікова, В. Світлична, Л. Федулова, А. Чухно, Л. Яковенко, інші. В роботах розглядаються основні концепції сучасного розвитку економіки та суспільства; підходи щодо обґрунтування поняття "економіка знань", розкриваються історичні передумови розвитку економіки знань і її впливу на формування концепції стійкого розвитку економіки і суспільства; вивчається вплив економіки знань на інноваційний розвиток економіки України та пропонуються напрями державної політики у цій сфері тощо.

Джерелами знань служать наука і практика людської діяльності. За визначенням М. Портера, знання в сучасній економіці виконують роль каталізатора і сполучної ланки (Porter, 1998). Слід зазначити, що знання самі по собі є джерелом додаткової невизначеності, що веде до виникнення нових суперечностей, розривів у картині світу та, відповідно, розривів у соціальній тканині економіки. Інституціональне підприємництво розглядається нами як спосіб часткового зняття такої невизначеності.

Метою роботи є визначення особливостей та умов розвитку інституціонального підприємництва у взаємозв'язку із існуючими теоретичними концепціями сучасного розвитку економіки та суспільства, які здійснили

¹ Concept of Knowledge Society & Characteristics. URL: <https://www.solutionweb.in/knowledge-society/>

свій внесок у формування нової теорії економіки, заснованої на знаннях, і розкривають її різні аспекти.

Нову теоретичну модель економічного розвитку – економіку знань – сформовано в рамках стратегій інноваційного розвитку. Економіка, що ґрунтується на знаннях, - це принципово нове явище світового розвитку, що веде до кардинальної зміни корінних основ економіки і суспільства в цілому. Сучасний світ перебуває у нестабільному стані, загострюються суперечності між техніко-технологічним, економічним і соціальним розвитком, посилюється конфронтація різноманітних структур, виникають конфлікти і навіть війни. В епіцентрі такого історичного "торнадо" наразі перебуває і Україна. Перед нами стоять завдання післявоєнної відбудови економіки України і соціально-економічного розвитку на новому рівні історичної перспективи. Подальший розвиток держави не може відбуватися на тій економічній основі, що склалася. А. Гриценко підкреслює, що потрібна не модернізація, а реконструкція економіки "в усіх аспектах (географічному, геополітичному, природному, господарському, історичному, ментальному, поведінковому і т. ін.) тією мірою, в якій вони впливають на економічний розвиток" (2017. С. 121).

Проблематика інноваційної підприємницької діяльності як пріоритетного напрямку економічного розвитку та визначальної форми національних інтересів у період переходу до економіки знань, перебуває в центрі уваги зарубіжних та вітчизняних дослідників. Концептуальні засади інноваційного розвитку, проблеми формування національної інноваційної системи і управління інноваційними процесами, особливості та умови розвитку інноваційного підприємництва детально досліджені в праці З. Варналія (2015).

Побудова суспільства, в якому існують сприятливі умови для створення і реалізації інновацій, розвитку спроможності індивідів до творчої діяльності, генерування нових знань та їх активного впровадження у господарську діяльність, є однією з актуальних проблем сучасного етапу розвитку людства, визначеного економічною наукою як постіндустріальний. Постіндустріальним суспільством нехтується принцип економічного детермінізму, і на перші позиції нової економіки висуваються морально-етичні принципи та гуманістичні настанови.

Актуальним також є вивчення досвіду формування й розбудови суспільства знань і економіки знань в інших країнах та створення з його врахуванням власної моделі соціально-економічного розвитку. У визначеному контексті доречно навести думку К. Реворта (2018), з якою не можна не погодитись: "Переосмислення економіки полягає не в тому, щоб знайти одну модель, тому що її не існує, а в тому, щоб вибрати або створити ту, яка найкраще відповідає нашій меті, відображаючи контекст, з яким ми стикаємося, цінності, яких ми дотримуємося, і цілі, які ми маємо. Як цінності людства, контекст і цілі постійно розвиваються, те саме має відбуватися і з тим, як ми уявляємо собі економіку" (Raworth, 2018). Поділяємо позицію вчених, що майбутнє – це "набір альтернативних варіантів" (Кобяко-

ва, Сараєв, 2009), розуміння яких відкриває практичну можливість управляючих впливів на вектор історичного процесу.

Зважаючи на стан глибокої трансформаційної кризи в українській державі, науковці пропонують вирішувати проблеми принципово нового характеру, пов'язані з пошуком шляхів і методів переходу до управлінського механізму нового типу, який відповідає умовам функціонування світової економіки і забезпечує виникнення стабільного еволюціонуючого громадянського суспільства нового типу – "поліцентрованого і синергетичного" (Зинченко, 2014). Наразі переважного значення набуває потенціал людини, його можливості, а джерелом цього є "саморозвиток, вдосконалення особи, активізація і реалізація потенціалу" (Світлична, 2015. С. 191]. Розкривається нова роль і місце інтелекту людини в суспільстві.

Відомий французький соціальний мислитель А. Горц у праці "Нематеріальне, вартість і капітал" (2010) розглядає еволюцію праці, капіталу і суспільних відносин в умовах суспільства знань. "Сьогодні джерелом вартості є інтелект та уява", і людина як носій власного капіталу становить частину капіталу підприємства. Інтелект, уява та живе знання, отримане з досвіду, в сукупності і становлять "людський капітал". Поняття інтелекту, на думку А. Горця, покриває цілий спектр здібностей: від здатності до судження та розрізнення до душевної відкритості та здатності навчатися новому, включаючи сюди також і здатність пов'язувати нове з уже наявним знанням з досвіду. Тому вираз "інтелектуальне суспільство" сприймається вченим як найбільш адекватний переклад англійської "knowledge society" (Горц, 2010. С. 22- 23).

Наразі окреслюється потреба в переробленні існуючих підходів до вивчення трансформаційних процесів в економіці і суспільстві з метою розроблення відповідних заходів реформування на базі нових методологічних засад. Системною теоретико-методологічною основою дослідження "knowledge society" і "knowledge-based economy" має бути інструментарій міждисциплінарного синтезу – соціально-філософські методи, методологічні підходи, концепції й гіпотези класичної науки, фундаментальні положення інституціональної, неокласичної та еволюційної теорій, методологічні постулати інституціональної політичної економії й архітектоники.

Системно-категоріальний принцип вираження інституту (авторський підхід) дає можливість знайти взаємозв'язок ідеального з реальним, формування і ефективного функціонування інституціональних механізмів (інституціалізація), процесів суспільної трансформації з практичними діями та реформуванням окремих сфер суспільного життя. Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробленні теоретико-методологічних засад системного дослідження відносин власності, ідентифікації інституту власності як спільно-роздільної ресурсної системи й обґрунтування на цій основі перспектив перетворення соціально-економічної системи (Міночкіна, 2017).

Процес індустріалізації з переходом до економіки знань й постіндустріального суспільства розглядається нами як інституціональний комплекс,

заснований на системі власності. І механізми цих перетворень виглядають не як абстрактні механізми, а як зрозумілі, передбачувані і керовані з боку суспільства інституціональні механізми системи власності в нашому варіанті викладу їх суті та структури. Запропонований підхід дає змогу усвідомити реальні механізми побудови нового суспільства ("суспільства знань", "нового індустріального", "постіндустріального", "інформаційного" тощо), в якому громадянська спільність є не просто асоціацією вільних самоврядних об'єднань, а передусім суспільством, в якому окремі громадяни є його головними компонентами, та відбувається зміна системи поглядів на науково-технічний прогрес як розумно контрольований засіб досягнення необхідних матеріальних передумов реалізації морально-ціннісних орієнтирів.

Розроблено концепцію формування системи власності як спільно-роздільної ресурсної системи ("СВ-СПРС") (Міночкіна, 2017). У межах цієї системи індивіди набувають статусу повних інституціональних власників та інституціональних підприємців у царині відносин власності. Це дозволило визначити методологічну основу для побудови соціо-техніко-економічного механізму мобілізації ресурсів на усіх рівнях соціально-економічної системи для задоволення потреб громадян і суспільства та гармонічного поєднання індивідуальних і спільних інтересів.

У розробленій нами концепції наголос робиться не стільки на "координаційних і розподільних аспектах інститутів" – правил, а окреслюється й переважає відтворювальний аспект інституціональних механізмів СВ-СПРС. У результаті дії цих механізмів отримуємо єднання інтересів членів громади та заінтересованість кожного у відтворенні ресурсів у межах системи власності, яка є спільно-роздільною, й розуміння, що її розвиток залежить від якості управління цією системою з боку громади та кожного її члена як інституціонального підприємця безпосередньо. У такій системі виникає умовне володіння власністю або умовне право на володіння власністю будь-якої форми (типу, виду), водночас права приватної власності стають формою суспільної залежності людини в умовах свободи, відображенням її нового соціального статусу, причиною, яка обумовлює її активну суспільну діяльність. Дія інституціональних механізмів має на меті досягнення умовної поведінки людини й квазідобровільного виконання нею правил у межах співтовариства, до якої вона належить, та є інституціональним проєктувальником самих цих механізмів. Усвідомлене індивідом слідування узгодженої з діями інших стратегії, спрямованої на розширене відтворення системи власності, за умови дієвої системи нагляду (з включенням елемента взаємонагляду), яка забезпечує умови підтримки правил на високому рівні при низьких витратах, створюють ситуацію, коли стабільні інституціональні домовленості та індивідуальні стратегії підтримують одна одну.

Привертає увагу "концепція соціального підприємництва", яка в останні два десятиріччя почала активно обговорюватись у науковій літературі. Її розробники, базуючись на "регенеративному" підході до зростання та управління економікою, пропонують певні теоретичні конструкції та відповідні організаційні заходи, які мають сприяти сталому економічному

розвитку. Автори колективної праці (Zahra et al., 2009) розглядають різні точки зору стосовно змісту поняття соціального підприємництва та його ролі у суспільному розвитку, на основі узагальнення яких надається власна позиція, пропонується типологія пошукових процесів соціальних підприємців, розкриваються проблеми етики у їхній діяльності, окреслюються перспективи розробки цього напряму наукового пошуку. Соціальне підприємництво, за їх визначенням, включає "дії та процеси, спрямовані на виявлення, визначення та використання можливостей для підвищення громадського добробуту шляхом створення нових підприємств або інноваційного управління існуючими організаціями" (Zahra et al., 2009). У подальшому поняття конкретизується так: "Соціальне підприємництво є сумішшю розумових процесів, які зосереджені на поєднанні суто комерційних цілей і зусиль, спрямованих на соціальні зміни. Деякі з цих зусиль спрямовуються урядами, які розглядають спільні агенти змін через законодавство. З іншого боку, ми маємо сценарій, у якому зацікавлені сторони - клієнти, інвестори, співробітники та суспільство - почали виявляти підвищене усвідомлення соціальної відповідальності". Дослідники відокремлюють "звичайних бізнес-новаторів/підприємців", які займаються розробкою продуктів та послуг, що змінюють життя людей, та "соціальне підприємництво, яке просувається далі, розглядаючи необхідність сприяти стійким та позитивним змінам у суспільстві" та активно обговорюють характеристики соціальних підприємців. Зазначається, що соціальне підприємництво має "охопити інновації, ініціативу та можливість надати позитивний вплив на суспільний добробут як в існуючих, так і нових організаціях". За рахунок використання "стійких практик, адаптивності, інновацій та співробітництва" соціальні підприємці прагнуть вирішувати проблему зміни клімату, що є наслідком надмірної експлуатації та неправильного використання ресурсів, та інші глобальні проблеми. У цілому підсумовується, що соціальне підприємництво є спрямованим на довгострокові зміни, яких можна досягти лише шляхом вирішення проблеми на соціокультурному рівні².

Дослідники визнають, що тема соціального підприємництва викликає постійні дискусії та дебати. Наводяться праці, де це явище окреслюється в окрему галузь знань та розглядається його потенціал у вирішенні економічних і соціальних проблем (Austin et al., 2006; Bornstein, 2004; Davis, 2002; Dees et al., 2004; MacMillan, 2005). В інших працях більше уваги приділяється вивченню традиційних методів бізнес- та ринково-орієнтованій моделі, які використовуються підприємцями з метою інноваційного рішення соціальних проблем (Spears, 2006; Dorado, 2006; Mair and Noboa, 2003; Pearce and Doh, 2005). Існують дослідження соціального підприємництва як альтернативи культурі жадібності та егоїзму (Hemingway, 2005; Mintzberg et al., 2002). Деякі науковці розглядають соціальне підпри-

² How social entrepreneurship is changing the world. URL: https://www.isdm.org.in/blog/how-social-entrepreneurship-changing-world/?utm_source=adwords&utm_medium=grants&utm_campaign=social_entrepreneurship

емництво як розпливчасту і не обґрунтовану концепцію (*Martin and Osberg, 2007*), практика якої порушує гострі етичні проблеми (*Fowler, 2000*). У роботі У. Баумоля "Мікротеорія інноваційного підприємництва" (*Баумоль, 2013*) показано, що підприємницька поведінка в різних національних економіках змінює напрям діяльності з продуктивного на непродуктивний так, що він відповідає змінам у правилах гри та інституціональних угодах, що визначають відносні платежі, які отримують підприємці в різних видах діяльності в тій чи іншій національній економіці (*Баумоль, 2013. С. 328-329*). Відмічено дослідження Д. Ли, Д. Фенг і Х. Цзян (*Li, Feng, Jiang, 2006*), які "роблять ще один крок уперед, стверджуючи, що підприємці здатні надати допомогу в дерегулюванні централізованих економік, демонструючи можливість досягнення успіху уникненням дотримання або формальної зміни обмежувальних законів" та наводять приклади "інституціональних підприємців", діяльність яких стимулювала розвиток економічних реформ у Китаї (*Баумоль, 2013. С. 364*).

Е. Остром (*Остром, 2010*) своїми дослідженнями доводить, що за певних умов індивіди є здатними до інституціонального підприємництва. Саме такі умови створюються в СВ-СРПС, де члени громади набувають статусу повного інституціонального власника, і кожен з них стає спроможним до виробництва правил, що дійсно може стати суспільним надбанням. У СВ-СРПС є можливість обдарованим підприємцям знайти способи вплинути на поточну інституціональну структуру у вигляді впливів на її мегаінститут – інститут власності. Цілеспрямовані дії інституціональних підприємців як частину своєї соціально відповідальної діяльності спрямувати на модифікацію існуючих правил, що регулюють відносини власності. Реалізація концепції "СВ-СРПС", системи принципів інституціонального проєктування, схеми інституціональних змін можуть бути тими "мегаінституціональними інноваціями, що впливають на існування суспільства" (*Баумоль, 2013. С. 364*) і його трансформацію у напрямку "knowledge society". Управління СВ-СРПС сприяє (або "виховує") спроможності людини до адаптивної поведінки, пов'язаної з управлінням наявними в розпорядженні ресурсами.

Інституціональне підприємництво стає постійною інноваційною діяльністю, більше того, на сьогодні виходить на вищий суспільний рівень. В основі процесу інституціональної підприємницької діяльності лежать сучасні тенденції суспільного розвитку, які пов'язані з гуманізацією усіх сфер суспільного життя. Якщо підприємництво, за визначенням Й. Шумпетера, є універсальною загальноекономічною функцією будь-якої економічної системи, що поєднується з виконанням інших видів діяльності, то інституціональне підприємництво сприймається як універсальна соціально-економічна функція нової економіки, економіки знань. Статус повного інституціонального власника (індивід включений у ряд суб'єктів, які реально формують правила економічної і суспільної взаємодії), за нашим підходом, постає визначальною властивістю інституціонального підприємця. Невиробнича підприємницька діяльність, пов'язана з управлінням СВ-СРПС, з інноваційним виробленням правил у складі інституціональних механізмів

та їх проектуванням, визначається нами як інструментальна основа, комунікативна форма розповсюдження знань, інноваційної культури й сприяє більш швидкому просуванню до економіки знань.

Інституціональний підприємець поєднує у собі підприємця (людину економічну) і громадянина (людину соціальну, духовну, інтелектуальну, творчу, креативну). В процесі інституціонального підприємництва людина стає цілісною (біо-соціо-духовна особистість) й спроможною балансувати в собі інтереси індивідуальні й суспільні, що є природною суперечністю. Відбувається "зняття" цієї суперечності та переведення в основу, тобто повернення на "розсуд" до людської сутності, яка природно є здатною вирішувати ці суперечності. Перехід від актуальної структури суспільних відносин, які впливають на стан сучасної людини й наразі характеризуються як деформації у сторону збільшення економічної складової (суто забезпечення матеріальної частини свого буття), до повернення у свій природний, гармонійний свій стан (фундаментальна, збалансована структура за законами архітекtonіки), коли, за задумом Творця, як вінець творіння "за образом і подобою" відчуває себе вільною у своєму виборі, розвиненою особистістю, яка має умови для творчої самореалізації на власну та загальну користь, є щасливою людиною, живе у гармонійному єднанні з природою і Всесвітом.

Деталізуючи специфіку й основну функцію підприємця, які полягають у "здатності в особливий спосіб поєднувати, організовувати фактори виробництва: землю, капітал, працю" (*Варналії*, 2015. С. 110), дослідники підкреслюють, що саме цим підприємництво визначається як особливий фактор виробництва порівняно з іншими. З другої половини ХХ століття, з початком формування постіндустріальних відносин в економічних системах, до названих факторів додається інформація. Реалії сьогодення на перше місце виводять знання як вирішальний фактор економічного зростання і суспільного розвитку. Розмірковуючи в цьому контексті, зазначимо, що специфіка й основна функція інституціонального підприємництва також полягають у здатності в особливий спосіб поєднувати фактори, але це вже фактори іншої "якості" (за сутністю і формами вияву). На шляху формування ноосферної економіки вони поступово трансформуються у фактори цивілізаційного розвитку і за нашою уявою (*ще потребує осмислення*) набувають такого змісту: земля та інші планетарні ресурси (космічні сили і ресурси, атмосфера, біосфера) як основний ресурс у СВ-СРРС на глобальному рівні та земля у складі СВ-СРРС на рівні територіальних громад; "жива" система капіталу (економічний; соціальний; людський: інтелект, уява, "живе" знання), що передбачає взаємоконвертацію форм капіталу та управління системою капіталу з метою її повернення до фундаментальної структури за законами архітекtonіки; спільно-роздільна праця в широкому розумінні, у т. ч. щодо творення інституціональних механізмів; спеціалізовані (наукові) і повсякденні (буденні, "живі") знання; підприємницька ініціатива (інноваційна виробнича діяльність, інституціональне підприємництво як інноваційна невиробнича підприємницька діяльність).

В економіці знань будь-яка праця містить дедалі більшу частку знань. Інформатизація підвищила в ціні саме незамінне знання, що не піддається формалізації. "Попитом все більше користуються знання, що вийшли з досвіду, розважливості, здатності до координації, самоорганізації та знаходження спільної мови, тобто ті форми живого знання, які набуваються в повсякденному спілкуванні та належать до культури повсякденності" (Горц, 2010. С. 12). Знання – це продукт, що виникає головним чином з колективної неоплачуваної діяльності, саме з "самостворення" і "особистого самовдосконалення". Значну його частину становить "спільний інтелект", повсякденна культура, живе, засноване на життєвому досвіді знання. Знання, що стали найважливішим джерелом створення вартості, - це насамперед живі знання на основі новаторства, комунікації та постійно заново імпрізованої самоорганізації. Жива праця з виробництва знань не породжує нічого відчутно матеріального. Це, особливо у мережевій економіці, - праця суб'єкта, який відтворює себе як діяльність. Кожен користувач у мережевій праці постійно узгоджується з іншими (Горц, 2010. С. 28- 52).

До вирішення проблеми ієрархізації мереж пропонуємо використовувати методологічний підхід, згідно з яким СВ-СРПС визначається як форма єдності ієрархії й мережі, як мережа, вона стає пануючою, діалектично "знімаючи в собі" ієрархію, щодо якої інші мережі різних видів і призначення, до яких може мати стосунок людина, мають підпорядкований (підлеглий) характер. Правила, які створюються в процесі інституціонального підприємництва відповідно до встановленого порядку інституційного проектування, є мережовим благом. Правила в структурі інституціональних механізмів є продуктом спільного знання, його формою та виникають як синергетичний результат суспільної праці з їх створення. Спільна діяльність індивідів, пов'язана з інноваційним виробленням правил, стає перепорою для фрагментації і розкладання особистості й людського суспільства (що є негативним наслідком мережевої економіки).

Вільна діяльність у неробочий час, пов'язана з інституціональним проектуванням у СВ-СРПС, формує відповідні навички і є діяльністю з самостворення індивіда. Таке самостворення стає результатом, "необхідною гранню будь-якої нематеріальної трудової діяльності", "самостворення стає таким самим "job", як будь-яка інша робота" (Горц, 2010. С. 37). А. Горц проводить аналіз негативних екстерналій, які супроводжують відносини найму, коли "дві сторони різні, наскільки різні їхні інтереси. У договорі найму приховані потенції емансипації, оскільки він обмежує права роботодавця та зводить обов'язки найманого працівника до виконання певного завдання", та акцентує увагу на тому, що їх нейтралізує. "Робітник постійно прагнути довести собі, що він коштує більше, ніж робить на роботі. Він захоче виявити свої вміння у позаробочій діяльності, яка може вважатися самоціллю. Щоб врятувати хоча б частину свого життя від тотальної утилізації, "працівники нематеріальної праці" починають припису-

вати своїм ігровим, спортивним, культурним та громадським заняттям більшу важливість, ніж роботі" (Горц, 2010. С. 32).

На наш погляд, саме така вільна діяльність у неробочий час, пов'язана з інституціональним проектуванням в СВ-СРПС, може формувати відповідні навички, і стати діяльністю з самостворення людини. "Інтелектуальна та емоційна енергія індивіда, його віртуозність, тобто те, що у власних очах становить його цінність" (Горц, 2010. С. 31), вкладаються у гідну роботу інституціонального підприємництва. І саме від участі в управлінні СВ-СРПС можна очікувати повної ідентифікації індивіда з цим завданням, що по суті і є управлінням своїм життям.

Якщо "майбутнє належить самопідприємцям" (Горц, 2010. С. 34), тим важливішим стає досвід інституціонального підприємництва, коли, беручи участь в управлінні СВ-СРПС, кожен член громади стає таким самопідприємцем. І все населення, що проживає в межах територіальної громади, формується в організацію самопідприємців. Таке самопідприємництво веде до того, що людина цілком і все її життя перетворюється на роботу-творчість. Свідомо виконуючи функції інституціонального підприємця, індивід має умови до самовідтворення через цілеспрямований прояв енергії у напрямку найкращого розвитку своїх людських здібностей та перетворення самого себе та всього свого життя у капітал, з яким повністю себе ідентифікує. Створюються умови для найбільш повного "розвитку особистості", що має наслідком, за визначенням П. Леві, "більшу емоційну стійкість і контактність, а також кращий контроль за інтелектом, наслідком чого є й кращі економічні результати" (Levy, 2000). В процесі інституціонального підприємництва, пов'язаного з управлінням системою власності товариства, громадяни набувають здатності "продувати нові ідеї (креативність або творчість)... приймати, доопрацьовувати, поширювати та впроваджувати інновації (інноваційність)" (Levy, 2000. С. 194), що має безпосередній вплив на добробут на користь усіх, і тим самим заохочуються до інноваційної діяльності у різних сферах.

Інституціональне підприємництво функціонує в інституціональному середовищі, що вбирає в себе усі сфери суспільного життя, й економічна система є вбудованою у соціальні відносини. Набуваючи статусу інституціонального підприємця в суспільстві, пересічні люди максимально залучаються до організації управління суспільним життям, несуть персональну відповідальність за реалізацію своєї свободи. Запропонований підхід дає змогу усвідомити реальні механізми побудови нового суспільства, в якому громадянська спільність є не просто асоціацією вільних самоврядних об'єднань, а передусім суспільством, в якому окремі громадяни є його головними компонентами. У процесі налагодження інноваційного виробництва в межах територіальної громади як СВ-СРПС запускаються взаємозумовлені процеси соціальної консолідації і зміцнення держави; створюється нова система соціального порядку, що регулює поведінку основних соціальних суб'єктів у контексті реалізації стратегічних цілей держави; налагоджується співпраця між наукою, державою, громадою і світовою

спільнотою. Інституціональне підприємництво стає інструментом формування суспільства знань. Тільки в економіці знань, "у цій іншій економіці, яка водночас є інобуттям економіки, ми взаємно вчимо один одного гуманності та створюємо культуру спільного мислення та спільного життя" (Горц, 2010. С. 80). Формування СВ-СРПС на національному, регіональному та світовому рівнях з розвитком інституціонального підприємництва просувають нас у цьому напрямі.

Як підприємництво, ставши "найважливішим економічним ресурсом, перетворило економічне життя у ХХ ст." (Варналій, 2015. С. 185), інституціональне підприємництво, ставши найважливішим соціально-економічним ресурсом у ХХІ столітті, створює умови для переведення економіки на інноваційно-інвестиційну модель постіндустріального сталого розвитку. Йдеться про появу не стільки "інституціональної людини" (Зайцев, Москаленко, 2018. С. 138), скільки громадянина - "інституціонального підприємця" з відповідним типом менталітету та економічної поведінки, що відповідають новому постіндустріальному типу суспільних відносин, які потребують сучасних теоретичних досліджень міждисциплінарного характеру з використанням арсеналу методів інституціональної політекономії.

Інституціональне підприємництво є невиробничою підприємницькою діяльністю щодо творення інституціональних механізмів функціонування будь-якої сфери суспільного життя, у тому числі й економічної як складової соціальної системи та управління соціально-економічними процесами з боку суспільства за безпосередньої участі кожного громадянина, який набуває статусу повного інституціонального власника. Інституціональне підприємництво пов'язане з інноваційним виробленням правил та інших елементів інституціональних механізмів, що функціонують на засадах інтелектуалізації й гуманізації всього спектра суспільних відносин, у т. ч. економічних, виконуючи таким чином роль інструментального механізму в системі драйверів економіки знань постіндустріального суспільства. Методологічні основи дослідження інституціонального підприємництва, яке за своєю суттю є динамічно-інноваційним, доцільно вивчати в контексті суспільного розвитку, особливостей самоорганізації системи в різних умовах соціально-економічних трансформацій.

Література

1. Баумоль У. (2013). Микротеория инновационного предпринимательства. Москва: Изд-во Института Гайдара. 432 с.
2. Білоцерківець В. В. (2015). Нова економіка: історія та сучасність у дефінітивному вимірі. *Інвестиції: практика та досвід*. № 5. С. 9- 13.
3. Варналій З. С. (2015). Конкуренція і підприємництво: монографія. Київ: Знання України. 463 с.
4. Геєць В. (2004). Характер перехідних процесів до економік знань. *Економіка України*. № 4. С. 4- 14.
5. Горц А. (2010). Нематериальное. Знание, стоимость и капитал. Москва: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики. 208 с.
6. Гриценко А. А. (2017). Архітектоніка економічної безпеки: монографія / НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". Київ. 224 с.

7. Гриценко А. (2014). Институциональная политическая экономия: предмет, методология, содержание. LAP LAMBERT Academic Publishing. 505 с.

8. Зайцев Ю. К., Москаленко О. М. (2018). Сучасна політична економія як теоретична основа економічного розвитку суспільства: у 2 кн. Кн. 1. *Філософсько-методологічні засади архітекτονіки предмета сучасної політичної економії*: монографія. Київ: КНЕУ. 397 с.

9. Зинченко В. В. (2014). Институциональные глобальные трансформации в системе общественно-экономических процессов самоуправления и самоорганизации. *Научно-исследовательские публикации. Серия "Развитие и модернизация общества"*. № 14 (18). С. 37- 62.

10. Кобякова Н., Сараев В. (2009). Конвергентные системы управления – инфраструктура XXI века. *Экономические стратегии*. № 4. С. 116–123. URL: <http://www.intelros.ru/pdf/Reyting/Saraev-7.pdf>.13/

11. Міночка О. М. (2017). Трансформація інституту власності як основа реформування національної економіки: монографія. Київ: ТОВ "Видавничий дім "АртЕк". 486 с.

12. Остром Э. (2010). Управляя общим: эволюция институтов коллективной деятельности. Москва: ИРИСЭН, Мысль. С. 447.

13. Світлична В. Л. (2015). Теоретичний базис нової парадигми суспільства – економіки знань. *Економіка: реалії часу*. № 3 (19). С. 184- 191.

14. Шумпетер И. (1982). Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). Москва: Прогресс. С. 199.

15. Austin, J., Stevenson, H., Wei-Skillern, J. (2006). Social and commercial entrepreneurship: same, different or both? *Entrepreneurship: Theory & Practice*. 30 (1). P. 1–22. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2006.00107.x>

16. Bornstein, D. (2004). How to change the world: Social entrepreneurship and the power of ideas. Oxford University Press.

17. Centre des jeunes dirigeants d'entreprise, L'entreprise au xxi e siècle, Paris, Flammarion, 1996.

18. Davis, S. M. (July 31, 2002). Social Entrepreneurship: Towards an Entrepreneurial Culture for Social and Economic Development URL: <https://ssrn.com/abstract=978868> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.978868>

19. Dees J.G., Anderson, B.B., Wei-Skillern, J. (2004). Scaling social impact. *Stanford Social Innovation Review*. № 1. P. 24–32.

20. Fowler A. (2000). NGOs as a moment in history: beyond aid to social entrepreneurship or civic innovation? *Third World Quarterly*. № 21 (4). P. 637–654. <https://doi.org/10.1080/713701063>

21. Hemingway C. A. (2005). Personal values as a catalyst for corporate social entrepreneurship. *Journal of Business Ethics*. № 60 (3). P. 233–249. <https://doi.org/10.1007/s10551-005-0132-5>

22. How social entrepreneurship is changing the world. (March 26, 2021). URL: https://www.isdm.org.in/blog/how-social-entrepreneurship-changing-world/?utm_source=adwords&utm_medium=grants&utm_campaign=social_entrepreneurship

23. "Knowledge Society" as Academic Concept and Stage of Development – A Conceptual and Historical Review Anna-Katharina Hornidge. URL: https://www.zef.de/fileadmin/user_upload/e220_Hornidge_KSociety%20as%20academic%20concept_2011.pdf

24. Levy P. (2000). World Philosophie. Paris: Odile Jacob. P. 84-86.

25. Li, D. D., J. Feng, and H. Jiang. (2006). Institutional Entrepreneurs. *American Economic Review*. № 96. P. 358-362.

26. MacMillan, I. A. (2005). URL: <http://knowledge.wharton.upenn.edu/index.cfm?fa=viewfeature&id=766>.

27. Mair J., Noboa E. (2003). Social entrepreneurship: how intentions to create a social enterprise get formed. *Barcelona: IESE Business School Working Paper*. No. 521.

28. Martin R.J., Osberg, S. (2007). Social Entrepreneurship: The Case for a Definition. *Stanford Social Innovation Review*. Spring. P. 29–39.

29. Mintzberg H., Simons, R., Basu K. (2002). Beyond selfishness. *Sloan Management Review*. № 44 (1). P. 67–74.

30. Pearce J., Doh J. P. (2005). The high impact of collaborative social initiatives. *MIT Sloan Management Review*. № 46. P. 329–339.
31. Porter M. E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*. December, № 6. P. 77- 90.
32. Raworth K. (2018). *Doughnut Economics*. Random House. 384 с.
33. Zahra S.A. et al. (2009). A typology of social entrepreneurs: Motives, search processes and ethical challenges / Zahra S.A., Gedajlovicb E., Neubaumc D.O., Shulmand J. M. *Journal of Business Venturing*. № 24. P. 519- 532. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2008.04.007>; URL: <https://www.studeersnel.nl/nl/document/erasmus-universiteit-rotterdam/entrepreneurship/zahra-et-al-2009-a-typology-of-social-entrepreneurs-motives-search-processes-and-ethical-challenges/7133809/>.

Надходження до редакції 18 жовтня 2022 р.

Прорецензовано 24 жовтня 2022 р.

Підписано до друку 19 грудня 2022 р.

References

1. Baumol, W. J. (2013). The microtheory of innovative entrepreneurship. Moscow: Izdatelstvo Instituta Gajdara [in Russian].
2. Bilotserkivets, V. V. (2015). The New Economy: History and Modernity in a Definitive Dimension. *Investytsiï: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 5, 9-13 [in Ukrainian].
3. Varnalii, Z. S. (2015). Competition and entrepreneurship. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
4. Heyets, V. (2004). The nature of transition processes to knowledge economies. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 4, 4-14 [in Ukrainian].
5. Gorz, A. (2010). The immaterial: knowledge, value and capital. Moscow: *Izdatelskij dom Gosudarstvennogo universiteta – Vysšej shkoly jekonomiki* [in Russian].
6. Grytsenko, A. A. (2017). Architecture of economic security. Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
7. Grytsenko, A. A. (2014). Institutional political economy: subject, methodology, content. LAP LAMBERT Academic Publishing [in Russian].
8. Zaitsev, Yu. K., Moskalenko, O. M. (2018). Modern political economy as a theoretical basis of the economic development of society: in 2 books. Book 1: *Philosophical and methodological foundations of the architecture of the subject of modern political economy*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
9. Zinchenko, V. V. (2014). Institutional global transformations in the system of socio-economic processes of self-government and self-organization. *Nauchno-issledovatelskie publikatsii. Seriya: Razvitie i modernizatsiya obshchestva – Research publications. Series: Development and Modernization of Society*, 14 (18), 37-62 [in Russian].
10. Kobjakova, N., Saraev, V. (2009). Converged control systems - the infrastructure of the XXI century. *Jekonomicheskie strategii – Economic strategies*, 4, 116-123. Retrieved from <http://www.intelros.ru/pdf/Reyting/Saraev-7.pdf.13/>
11. Minochkina, O. M. (2017). Transformation of the institution of property as a basis for reforming the national economy. Kyiv: ArtEK Publishing House LLC [in Ukrainian].
12. Ostrom, E. (2010). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Moscow: IRISJeN, Mysl [in Russian].
13. Svitlychna, V. L. (2015). The theoretical basis of the new paradigm of society - the knowledge economy. *Ekonomika: realii chasu - Economics: time realities*, 3 (19), 184-191 [in Ukrainian].
14. Schumpeter, J. (1982). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle*. Moscow: Progress [in Russian].
15. Austin, J., Stevenson, H., Wei-Skillern, J. (2006). Social and commercial entrepreneurship: same, different or both? *Entrepreneurship: Theory & Practice*, 30 (1), 1-22. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2006.00107.x>
16. Bornstein, D. (2004). *How to change the world: Social entrepreneurship and the power of ideas*. Oxford University Press.

17. Centre des jeunes dirigeants d'entreprise. L'entreprise au xxi e siècle. Paris, Flammarion, 1996.
18. Davis, S. M. (July 31, 2002). Social Entrepreneurship: Towards an Entrepreneurial Culture for Social and Economic Development. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=978868> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.978868/>
19. Dees, J.G., Anderson, B.B., Wei-Skillern, J. (2004). Scaling social impact. *Stanford Social Innovation Review*, 1, 24-32.
20. Fowler, A. (2000). NGOs as a moment in history: beyond aid to social entrepreneurship or civic innovation? *Third World Quarterly*, 21 (4), 637-654. <https://doi.org/10.1080/713701063>
21. Hemingway, C. A. (2005). Personal values as a catalyst for corporate social entrepreneurship. *Journal of Business Ethics*, 60 (3), 233-249. <https://doi.org/10.1007/s10551-005-0132-5>
22. How social entrepreneurship is changing the world. (2021, March 26). Retrieved from https://www.isdm.org.in/blog/how-social-entrepreneurship-changing-world/?utm_source=adwords&utm_medium=grants&utm_campaign=social_entrepreneurship/
23. "Knowledge Society" as Academic Concept and Stage of Development – A Conceptual and Historical Review Anna-Katharina Hornidge. Retrieved from https://www.zef.de/fileadmin/user_upload/e220_Hornidge_KSociety%20as%20academic%20concept_2011.pdf/
24. Levy, P. (2000). *World Philosophie*. Paris: Odile Jacob.
25. Li, D. D., J. Feng, and H. Jiang. (2006). Institutional Entrepreneurs. *American Economic Review*, 96, 358-362. <https://doi.org/10.1257/000282806777211775>
26. MacMillan, I. A. (2005). Retrieved from <http://knowledge.wharton.upenn.edu/index.cfm?fa=viewfeature&id=766/>
27. Mair, J., Noboa, E. (2003). Social entrepreneurship: how intentions to create a social enterprise get formed. *Barcelona: IESE Business School Working Paper*, 521. <https://doi.org/10.2139/ssrn.462283>
28. Martin, R.J., Osberg, S. (2007). Social Entrepreneurship: The Case for a Definition. *Stanford Social Innovation Review*, Spring, 29-39.
29. Mintzberg, H., Simons, R., Basu, K. (2002). Beyond selfishness. *Sloan Management Review*, 44 (1), 67-74.
30. Pearce, J., Doh, J. P. (2005). The high impact of collaborative social initiatives. *MIT Sloan Management Review*, 46, 329-339.
31. Porter, M. E. (1998, December). Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, 6, 77-90.
32. Raworth, K. (2018). *Doughnut Economics*. Random House.
33. Zahra, S.A., Gedajlovic, E., Neubaum, D. O., Shulman, J. M. (2009). A typology of social entrepreneurs: Motives, search processes and ethical challenges. *Journal of Business Venturing*, 24, 519-532. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2008.04.007>; Retrieved from <https://www.studeersnel.nl/nl/document/erasmus-universiteit-rotterdam/entrepreneurship/zahra-et-al-2009-a-typology-of-social-entrepreneurs-motives-search-processes-and-ethical-challenges/7133809/>.

Received on October 18, 2022

Reviewed on October 24, 2022

Signed before printing December 19, 2022